
Художня інтерпретація проблеми української еліти в поемі Тараса Шевченка "І мертвим, і живим..."

Наталія Бондаренко,
вчитель української мови та літератури
Канівської гімназії імені І. Я. Франка

Мета: дослідити на матеріалі поеми "І мертвим, і живим..." художнє трактування Шевченком проблеми української еліти; розвивати інтерес дев'ятикласників до образного слова, виробляти вміння зіставляти літературний процес з історичними фактами; виховувати повагу до національних цінностей, здобутків українського народу, шану до історичного минулого рідного краю.

Обладнання: портрет Т.Г. Шевченка, збірка поетичних творів "Кобзар", картки із завданнями, відеофільм, словники, ілюстрації до твору.

Хід уроку

І. Підготовка до сприйняття навчальної теми
Перегляд фрагмента документального фільму "Тарас Шевченко "Заповіт".
Учитель читає напам'ять уривки з творів Т. Шевченка.
*Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.*

Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліплю каліку.

Т.Г. Шевченко "І мертвим, і живим..."

Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказати
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякати
Саме б пекло можна...
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувати?
А надто сердешну мою Україну.
Що ж вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?

Т.Г. Шевченко "Іржавець"

Біль за долю України ятрить душу, розриває серце.
Страшний і розпачливий докір лунає з Шевченкових
вуст. Та народжений він **великою любов'ю** до неї і великою **відповідальністю за її долю**.

Де вихід? Хто врятує "мою сердешну Україну"?

II. Актуалізація опорних знань

Учитель. Сьогодні на уроці ми спробуємо знайти відповідь на це питання, а також, аналізуючи послання, поміркуємо над значенням національної еліти для розвитку держави та над основними мотивами поеми Тараса Шевченка "І мертвим, і живим..."

1. Як ви вже звернули увагу, це найдовша назва твору в "Кобзарі". До кого звертається Тарас Шевченко?

(Тарас Шевченко звертається до "земляків". В образі "земляків" він вбачає сучасну йому національну еліту (українську інтелігенцію, українське поміщицтво — провідну верству нації). Серед старої еліти, дворян були нащадки козацької старшини. Але не всі вони залишилися патріотами. Більшість з них зреклися Батьківщини, втекли за кордон або лицемірно сховалися за маскою патріота. Отже, образ "земляків" тут розкрито всебічно: з соціального боку — це кріпосники, які пригноблюють простолюду, а з морального боку — лицеміри, які чваняться своїм несправедливим родом і визнають чужоземну освіту.)

— Як ви розумієте, хто такі "мертві, живі, ненародженні"?

(Українська нація — це минулі, нинішні та майбутні покоління, які відчували, відчувають і будуть відчувати спорідненість, духовний зв'язок із землею, що зветься Україна.)

Презентація ілюстрацій до твору.

Учитель. А ось Іван Франко пояснює, що це різні категорії людей. Мертві — ті, які занепали духовно і морально, живі — ті, які живуть і діють за законами правди і добра, ненародженні — це ще не пробуджений народ до соціально та національно вільного життя.

2. Розкрийте питання жанру та композиції твору Тараса Шевченка "І мертвим, і живим..."

(За жанром — це лірична поема-послання. Послання — біблійний жанр. Отже, можемо твердити, що і поема Шевченка виростає з біблійної традиції. Доказом цього є епіграф до твору, взятий з Нового Заповіту з Першого соборного послання святого апостола Івана

Богослова: "Аще кто речет, яко люблю Бога, а брата свого ненавидит, лож єсть". Як "Бог є світло...", так і любов повинна пронизувати усе наше єство до всіх і до кожного: до покійних, до живих і до ненароджених. Така єдність і є символом нації для Тараса Шевченка. Це Послання вміщене наприкінці Нового Заповіту і звучить як останнє застереження братам. Особливу увагу на це рятівне для нас Послання звертає і сам автор. Я вважаю, що епіграф розкриває ідею поеми. Композиційно твір можна поділити на 5 частин.

1. Епіграф.

2. Вступ (1—32 рядки): критика української еліти і заклик до соціального примирення.

3. Портрет сучасної поетової еліти (33—193 рядки).

4. Узагальнення попередніх мотивів та підсумок (194—245 рядки).

5. Завершення (246—261 рядки) — сутність твору.)

— Пригадайте, що таке поема.

(Це великий, здебільшого ліро-епічний віршований твір, у якому зображуються важливі події, яскраві, сильні людські характери, зображення подій супроводжується авторськими відступами.)

— Які характерні особливості поеми як жанру ви знаєте?

3. Проаналізуйте образ автора. Яку роль у побудові твору відіграє цей образ? Знайдіть і зачитайте фрагменти поеми, де він обертається до читачів обличчям то юродивого, то пророка, то сатирика-полеміста.

(Довгі роки шукань, вагань і мук передували появі поеми "І мертвим, і живим..." Перша подорож Україною 1843—1844 рр. викликала глибоке співчуття до співвітчизників. Про це пише Тарас Шевченко у творах. Поема "І мертвим, і живим..." стала центральною у збірці "Три літа", до якої ввійшли ще 32 поезії. У посланні поет виступає то як юродивий — "Тільки я, мов окаянений, // І день, і ніч плачу // На розпутьях велелюдних"; то як пророк — "Схаменіться! будьте люди, бо лихо вам буде"; то як сатирик-полеміст — "Якби ви вчилися так, як треба"; і як поет-громадянин, який дбає про долю своєї держави.)

4. В який творчий період була написана поема?

(Ця пора творчої зрілості поета називається періодом "трьох літ" (1843—1845 рр.) Він не виник несподівано. Після відвідин рідної землі Тарасу Григоровичу відкривається гірка правда про тогочасний стан України, а саме — про занепад української інтелігенції та про нашу історію. Т. Шевченко — наш національний поет. Він зміг відшукати й показати дорогу "братом незрящим, гречкосіям".)

Учитель. Пригадайте, як назвав 1845 рік творчості Т. Шевченка Євген Сверстюк. А твори цього періоду?

(1845 рік — це "рік високого сонця", а твори цього періоду — "національні скрижалі".)

III. Оголошення теми і мети уроку

Учитель. Т. Шевченко болісно переживав трагедію свого поневоленого народу. Йому немовби відкрилася страшна загроза загибелі України як самостійної і незалежної держави. Головною метою свого життя поет вважав зцілення душі української нації як запоруки її визволення в майбутньому. Отже, питання художньої інтерпретації проблеми української еліти є важливим і актуальним на всі віки. Тема сьогоденного уроку — "Художня інтерпретація проблеми української еліти в поемі Тараса Шевченка "І мертвим, і живим..."

IV. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Знайдіть у тлумачному словнику, що означає слово "інтерпретація".

(*Інтерпретація — розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення.*)

Учитель. Т. Шевченко інтуїтивно відчуває, що основна біда України — відсутність національної еліти.

— Як ви вважаєте, кого можна назвати представниками еліти і яка роль еліти в житті суспільства?

За тлумачним словником читаємо: "еліта" від лат. — *обираю*. Це кращі люди нації, її мозок, її воля. Роль національної еліти в становленні та розвитку нації і держави величезна. Еліта оцінює сучасне, накреслює перспективи на майбутнє, виробляє суспільні ідеали.

На попередньому уроці ми дійшли думки, що Т. Шевченко змодельював образ національної еліти у посланні і показав, якою вона повинна бути. Спробуємо розібратися у поставлених для кожної експертної групи учнів проблемних завданнях та ситуаціях і, як підсумок, змодельюємо образ ідеалу провідної верстви нації.

Запрошую до активної участі всіх учнів класу.

Учень першої групи. Проблемне питання нашої групи — "Художня характеристика української еліти".

Завдання: змалювати образ "земляків" через систему художніх засобів.

Ми з'ясували, що образ "земляків" автор змалює через систему художніх засобів, а саме:

епітети: "неситі очі";

засоби комічного: іронія — "орли", "смердючий гній";

сарказм: "куций німець узлуватий";

сатирична гіпербола: "славних прадідів великих правнуки погані";

гіпербола: "раби, подножки, грязь Москви, // Варшавське сміття — ваші пани";

афоризми: "І на Січі мудрий німець // Картопельку

садить", "Доборолась Україна // До самого краю. // Гірше ляха свої діти її розпинають".

Отже, опис "земляків" містить у собі негативно-комічне забарвлення.

Учитель. Які ви знаєте засоби комічного? Чим відрізняється сатира від сарказму?

(*Відповіді учнів.*)

Учень. Наступне завдання: розкрити прийоми зображення поетом "образу світу" у посланні.

(*Тарас Шевченко використовує знаки-символи: "воля", "правда", "кров", а також образи світової літератури: Коллар, Ганка; Біблії — Господь; історії: Тамерлан, Брут, Коклес. У творі є чимало афористичних висловлювань.*)

Учитель. Зачитайте афористичні вислови, які ви виписали з тексту поеми.

Учениця. "І на Січі мудрий німець картопельку садить", "Доборолась Україна до самого краю", "Великих слів велику силу — і більш нічого", "Бо хто матір забуває, того Бог карає", "Що ми? Чийх батьків?", "Якби ви вчилися так, як треба..."

Учень. Кожен учень нашої групи підготував запитання згідно з визначеною проблемою "Художня характеристика української еліти". Пропонуємо іншій групі учнів взяти активну участь в обговоренні.

(*Гра на актуалізацію навчального змісту "Писана тайстра". Із скриньки учні другої групи по черзі дістають картки із запитаннями й усно відповідають.*)

1. Що засуджує Тарас Шевченко у "земляках"?

Оглухли, не чують,

Кайданами міняються,

Правдою торгують.

(*Т. Шевченко засуджує злочинні дії "земляків".*)

2. Як змальовані "земляки" у цих рядках?

І Господа зневажають,

Людей запрягають

В тяжкі ярма. Орють лихо,

Лихом засівають.

(*Українські кріпосники байдужі до людських бід.*)

3. Який засіб комічного використав автор, змальовуючи "земляків"?

А ви претесь на чужину

Шукати доброго добра,

Добра святого...

(*Синонімічні варіації.*)

4. Як ви розумієте рядки: "і всі мови слав'янського люду — всі знаєте... А свої // Дастьбі"?

5. Як називають людей, що "правдою торгують"?

6. Як називають людей, які говорять, що "і все те бачив, і все знаю"?

7. Від чого застерігає Т. Шевченко словами:

"...а ви претесь на чужину шукати доброго добра"?

8. Який це художній засіб:

"...а то залізете на небо..."

Немає й Бога, тільки я"?

(*Сатирична гіпербола.*)

9. Про яку трагічну сторінку історії згадує Тарас Шевченко у цих рядках:

"Славних прадідів великих

Правнуки погані."?

10. Наведіть приклади сарказму в творі.

(*"Польща впала, // Та й вас роздавила!", "У нас во-*

ля виростала... // Кров'ю вона умивалась, // А пала на купах, // На козацьких вольних трупах, // Окрадених трупах!";

"Моголи! Моголи!" // Золотого Тамерлана // Онучата голі".

11. Який засіб комічного передають ці рядки у творі:

"...Що ж ти такеє?" // "Нехай скаже // Німець. Ми не знаєм."?

(Синекдоха, риторичне запитання.)

Учитель. Кого називає Т. Шевченко німцями?

(У примітках до "Кобзаря" читаємо: "І на Січі мудрий німець картопельку садить... — йдеться про заселення півдня України німцями-колоністами наприкінці XVIII — на початку XIX ст.)

Учитель. За словами М. Гоголя, німцями називали кожного іноземця. Звернімо увагу на епітети "куций" і "узловатий". "Куций" — значить, має "бездушний розум, з відсіченою душею", а "узловатий" — заплутаний, якого дуже важко зрозуміти.

— Подумайте, з якою метою автор використовує ці художні засоби?

(Щоб отямити необачних дітей України, застерегти їх від національного самозабуття, попередити про трагічні наслідки, повернути на праведну дорогу.)

Слово надається учням другої групи.

Учень. Проблемне питання нашої групи — "Ідеал провідної верстви нації за поемою Т. Шевченка "І мертвим, і живим..."

На основі поеми ми створили калейдоскоп виразів-тверджень, якою повинна бути національна еліта. Пропонуємо учням першої групи скласти власну інтерпретацію до авторської фрази.

(Метод "Перифрази")

1. "Будьте люди" — дорівнятися до себе.
2. "умійтеся" — моліться.
3. "Обніміте ж, брати мої, // Найменшого брата" — мати страх Божий і щирю жертвну любов.
4. "Розкуйтеся!" — припинити знущання з народу.
5. "братайтеся!" — заклик до боротьби і єдності всіх патріотичних сил України.
6. "В своїй хаті своя й правда, // І сила, і воля" — служіння своєму народові.
7. "Учітеся, читайте, // І чужому научайтесь, // Й свого не цурайтесь" — інтелектуальний рівень повинен формуватися на національному ґрунті.

Отже, ми дійшли висновку, що основними духовними складовими внутрішнього світу істинної еліти є ВІРА — ПРАВДА — НАДІЯ — ДОБРО — ЛЮБОВ — СВОБОДА.

Учитель. Увага! Ви назвали серед духовних цінностей внутрішнього світу національної еліти ЛЮБОВ. А як же тоді розуміти слова Т. Шевченка:

Гірше ляха свої діти
Її розпинають?

Значить, поет зневажав національну еліту? Чи є породженням зла така нелюбов Шевченка?

(Так, але це не є зневагою чи презирством до ближнього, це є протестом проти байдужості, лицемірства, рабства, відчаю, жорстокості.)

Учень. Яким повинен бути ідеал провідної верстви нації — ми намагалися це відтворити через систему знаків-символів у презентації.

V. Підсумок

Учитель. Виділіть основні мотиви поеми Т.Г. Шевченка "І мертвим, і живим..."

(Служіння Україні; "Якби ви вчилися так, як треба..."; єднання всіх патріотичних сил України.)

Учитель. Отже, проблема української еліти дуже гостро постає і на сьогодні, особливо на тлі загрозливих процесів наростання проявів бездуховності, наступу "масової культури". І дуже важливо не втратити найбільшу цінність — духовну та національну свідомість. Тарас Шевченко на цьому неодноразово наголошував.

— Які твори Т. Шевченка мають спільні мотиви з "Посланням"?

("Сон", "Розрита могила", "Єретик", "Кавказ")

Учитель. Проте, якщо у вказаних вами творах поет висміює українське панство, то у посланні "І мертвим, і живим..." він уперше виступає із закликом схаменутися і змінити себе в ім'я щасливої долі рідного народу та процвітання України!

Як писав Леонід Білецький, "...від проводу України, від її інтелігенції Шевченко вимагає на віки вічні отого духовного, себто повного переродження, повної відданості і любови до народу, абсолютного служення своїй Нації. І це — єдиний шлях України до визволення й єдиного шлях шукання Бога".

Справу Тараса Шевченка продовжує Іван Франко. У "Пролозі" до поеми "Мойсей" він виступає за незалежність України та підкреслює роль духовних цінностей для майбутніх поколінь.

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорозжжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоек

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш те судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Тарас Шевченко закликає:
Свою Україну любіть,
Любіть її. Во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть...

VI. Домашнє завдання

Написати твір-роздум на одну з тем:
"Нема на світі України, немає другого Дніпра",
"В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля".